

**ODSZKODOWANIE
ZA SZKODĘ NIEMAJĄTKOWĄ
W RAMACH
ODPOWIEDZIALNOŚCI
*EX CONTRACTU***

Marcin Ciemiński

MONOGRAFIE LEX

LEX

a Wolters Kluwer business

ODSZKODOWANIE ZA SZKODĘ NIEMAJĄTKOWĄ W RAMACH ODPOWIEDZIALNOŚCI *EX CONTRACTU*

Marcin Ciemiński

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

LEX

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2015

Stan prawny na 7 lipca 2015 r.

Recenzent

Prof. dr hab. Adam Olejniczak

Wydawca

Magdalena Stojek-Siwińska

Redaktor prowadzący

Małgorzata Jarecka

Opracowanie redakcyjne

Agnieszka Bąk

Łamanie

Wolters Kluwer

Układ typograficzny

Marta Baranowska

.....
Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących
im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej
w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło.
A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.
.....

prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ

Więcej na www.legalnakultura.pl

POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by

Wolters Kluwer SA, 2015

ISBN 978-83-264-8289-2

ISSN 1897-4392

Wydane przez:

Wolters Kluwer SA

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 19

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Moim Rodzicom

Spis treści

Wykaz skrótów / 13

Od Autora / 17

Wstęp / 19

Rozdział 1

Pieniężne naprawienie szkody niemajątkowej w perspektywie historycznej i komparatystycznej / 27

- 1.1. Uwagi ogólne / 27
- 1.2. Zakres naprawienia szkody w kodeksie zobowiązań, ze szczególnym uwzględnieniem krzywdy moralnej / 28
- 1.3. Regulacja zadośćuczynienia pieniężnego za szkodę niemajątkową w okresie powojennym, w tym w kodeksie cywilnym / 37
- 1.4. Uwagi prawnoporównawcze / 45
- 1.5. „Modele” kompensacji szkody niemajątkowej / 46
- 1.6. Naprawienie szkody niemajątkowej w prawie niemieckim / 47
 - 1.6.1. Uwagi ogólne / 47
 - 1.6.2. Funkcje odpowiedzialności za szkodę niemajątkową / 52
 - 1.6.3. Naprawienie szkody niemajątkowej w ramach odpowiedzialności kontraktowej / 54
 - 1.6.4. Poszczególne przypadki uszczerbków niemajątkowych podlegających pieniężnej kompensacji / 59
 - 1.6.5. Podsumowanie / 66
- 1.7. Naprawienie szkody niemajątkowej w prawie angielskim / 67
 - 1.7.1. Uwagi ogólne / 67
 - 1.7.2. Funkcje odpowiedzialności za szkodę niemajątkową / 71

- 1.7.3. Naprawienie szkody niemajątkowej w ramach odpowiedzialności kontraktowej / **74**
- 1.7.4. Podsumowanie / **80**
- 1.8. Naprawienie szkody niemajątkowej w prawie francuskim / **81**
 - 1.8.1. Uwagi ogólne / **82**
 - 1.8.2. Funkcje odpowiedzialności za szkodę niemajątkową / **84**
 - 1.8.3. Naprawienie szkody niemajątkowej w ramach odpowiedzialności kontraktowej / **85**
- 1.9. Systemy międzynarodowe / **86**
 - 1.9.1. Konwencja wiedeńska o międzynarodowej sprzedaży towarów / **87**
 - 1.9.2. Zasady międzynarodowych umów handlowych UNIDROIT 2004 / **93**
- 1.10. Prawo europejskie / **95**
 - 1.10.1. Zakres długu odszkodowawczego w europejskim prawie cywilnym / **96**
 - 1.10.2. Europejskie przedsięwzięcia unifikacyjne / **102**
 - 1.10.3. Pozakontraktowa odpowiedzialność odszkodowawcza Unii Europejskiej / **106**

Rozdział 2

Zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową w kodeksie cywilnym / 108

- 2.1. Uwagi ogólne / **108**
- 2.2. Funkcje majątkowej ochrony dóbr osobistych / **108**
 - 2.2.1. Uwagi ogólne – funkcje odpowiedzialności odszkodowawczej / **108**
 - 2.2.2. Funkcja majątkowych środków ochrony dóbr osobistych / **114**
 - 2.2.3. Konsekwencje kompensacyjnej funkcji majątkowej ochrony dóbr osobistych / **124**
- 2.3. Dobra osobiste i ich ochrona / **127**
 - 2.3.1. Uwagi ogólne / **127**
 - 2.3.2. Niemajątkowy charakter a komercjalizacja dóbr osobistych / **135**
 - 2.3.3. Konstrukcja prawna – prawa podmiotowe osobiste / **140**
 - 2.3.4. Środki ochrony dóbr osobistych / **143**

- 2.4. Tradycyjne zasady odnoszące się do zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę oraz ich ocena / **145**
- 2.5. Zasada pełnego odszkodowania / **156**
 - 2.5.1. Uwagi ogólne / **156**
 - 2.5.2. Zasada pełnego odszkodowania a szkoda niemajątkowa / **160**

Rozdział 3

Znaczenie odszkodowania za szkodę niemajątkową w reżimie kontraktowym / 167

- 3.1. Przedmiot prawa cywilnego – interesy majątkowe oraz niemajątkowe / **167**
- 3.2. Niemajątkowy przedmiot zobowiązania / **171**
- 3.3. Znaczenie ochrony interesów niemajątkowych w ramach reżimu kontraktowego / **176**

Rozdział 4

Szkoda / 185

- 4.1. Uwagi ogólne / **185**
- 4.2. Odpowiedzialność cywilna a szkoda / **186**
- 4.3. Pojęcie szkody / **188**
- 4.4. Szkoda majątkowa a szkoda niemajątkowa – kryterium odróżnienia / **194**
- 4.5. Szkoda na osobie a szkoda na mieniu / **207**
- 4.6. Zakres pojęcia szkody / **210**
- 4.7. Krzywda powstała na skutek naruszenia dobra osobistego czy prawa pacjenta a inne szkody niemajątkowe / **217**
- 4.8. Utrata możliwości korzystania z rzeczy jako szkoda majątkowa / **221**

Rozdział 5

Zbieg roszczeń jako mechanizm kompensacji uszczerbków niemajątkowych / 230

- 5.1. Uwagi wstępne / **230**
- 5.2. Reżimy odpowiedzialności – uwagi ogólne / **231**
- 5.3. Zbieg norm oraz zbieg kontraktowych i deliktowych roszczeń odszkodowawczych / **236**
- 5.4. Zakres zbiegu kontraktowych oraz deliktowych roszczeń odszkodowawczych / **240**

- 5.5. Możliwość kumulacji roszczeń, które się nie wykluczają / **248**
- 5.6. Pieniężne naprawienie szkody niemajątkowej – zbieg roszczeń czy roszczenie uzupełniające / **252**
- 5.7. Wybór reżimu odpowiedzialności w przypadku zbiegu roszczeń odszkodowawczych / **254**
- 5.8. Kryterium oceny, czy w danym przypadku niewykonanie zobowiązania stanowi delikt / **262**
- 5.9. Zbieg roszczeń jako mechanizm powszechnej kompensacji uszczerbków niemajątkowych / **269**

Rozdział 6

Kara umowna jako instrument kompensacji uszczerbków niemajątkowych w reżimie kontraktowym / 274

- 6.1. Uwagi wstępne / **274**
- 6.2. Kara umowna – uwagi ogólne / **275**
- 6.3. Funkcje kary umownej / **278**
- 6.4. Dopuszczalność zastrzeżenia kar umownych w przypadku zobowiązań niemających charakteru majątkowego / **284**
- 6.5. Fakultatywność kary umownej – praktyczna możliwość stosowania kary umownej jako mechanizmu kompensacji uszczerbków niemajątkowych / **288**
- 6.6. Przesłanki obowiązku zapłaty kary umownej a ochrona interesów niemajątkowych / **290**
- 6.7. Miarkowanie kary umownej w przypadku zobowiązań niemajątkowych / **304**
- 6.8. Wykonanie zobowiązania w znacznej części / **308**
- 6.9. Rażące wygórowanie kary umownej / **311**
- 6.10. Odszkodowanie w wysokości przekraczającej wysokość kary umownej w przypadku dóbr niemajątkowych – kara umowna a „szkoda deliktowa” / **319**

Rozdział 7

Zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową w prawie medycznym / 325

- 7.1. Uwagi wstępne / **325**
- 7.2. Zadośćuczynienie w prawie medycznym – prawa pacjenta / **327**
- 7.3. Ochrona praw pacjenta w ustawie o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta – uwagi ogólne / **335**

- 7.4. Ochrona praw pacjenta a ochrona jego dóbr osobistych / **336**
- 7.5. Majątkowa ochrona praw pacjentów w ustawie o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta / **349**
 - 7.5.1. Zadośćuczynienie na podstawie art. 4 ustawy o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta a zadośćuczynienie na podstawie kodeksu cywilnego / **357**
- 7.6. Zadośćuczynienie za naruszenie praw pacjenta w ramach odpowiedzialności kontraktowej / **368**

Rozdział 8

Zadośćuczynienie pieniężne za naruszenie dóbr osobistych w ramach odpowiedzialności *ex contractu* / 375

- 8.1. Uwagi wstępne / **375**
- 8.2. Zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę kontraktową – tradycyjne stanowisko i argumentacja wspólna dla art. 445 i art. 448 k.c. / **378**
- 8.3. Nowelizacja art. 448 k.c. a możliwość dochodzenia zadośćuczynienia w ramach odpowiedzialności kontraktowej / **399**
- 8.4. Warianty interpretacyjne art. 448 k.c. / **402**
- 8.5. Charakter art. 448 k.c. a możliwość dochodzenia zadośćuczynienia w ramach odpowiedzialności kontraktowej / **414**
- 8.6. Zadośćuczynienie pieniężne za naruszenie dóbr osobistych a konstrukcja praw podmiotowych osobistych / **423**

Rozdział 9

Dochodzenie kompensacji uszczerbków niemajątkowych na podstawie art. 471 k.c. / 433

- 9.1. Uwagi wstępne / **433**
- 9.2. Zasadność pieniężnej ochrony interesów niemajątkowych niebędących dobrami osobistymi / **434**
- 9.3. Zakres kompensacji szkody na podstawie art. 471 i n. k.c. / **444**
- 9.4. Zakres kompensacji szkody niemajątkowej na podstawie ustawy o usługach turystycznych / **452**
- 9.5. Modyfikacje zakresu obowiązku odszkodowawczego / **464**

- 9.6. Zakres i źródła modyfikacji obowiązku odszkodowawczego w ramach odpowiedzialności kontraktowej / **469**
- 9.7. Przesłanki dochodzenia pieniężnego naprawienia szkody niemajątkowej z umowy / **492**

Rozdział 10

Wnioski *de lege ferenda* / 503

- 10.1. Uwagi wstępne / **503**
- 10.2. Zadośćuczynienie za naruszenie dóbr osobistych w ramach odpowiedzialności kontraktowej / **504**
- 10.3. Odszkodowanie za szkodę niemajątkową poza majątkową ochroną dóbr osobistych / **509**
- 10.4. Sposób uregulowania odszkodowania za szkodę niemajątkową w ramach odpowiedzialności kontraktowej / **511**

Zakończenie / **515**

Bibliografia / **517**

Orzecznictwo / **535**

Wykaz skrótów

Akty prawne

- k.c.** ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 121 z późn. zm.)
- k.k.** ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.)
- Konstytucja RP** Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)
- konwencja wiedeńska** Konwencja Narodów Zjednoczonych o umowach międzynarodowej sprzedaży towarów, sporządzona w Wiedniu dnia 11 kwietnia 1980 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 45, poz. 286)
- k.p.c.** ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 101 z późn. zm.)
- k.z.** rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz. U. Nr 82, poz. 598)
- TFUE** Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana: Dz. Urz. UE C 326 z 26.10.2012, s. 47)

Czasopisma i publikatory

BGHZ	Entscheidungssammlung des Bundesgerichtshofes in Zivilsachen
BVerfG	Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts
Dz. U.	Dziennik Ustaw
Dz. Urz. UE	Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
Dz. Urz. WE	Dziennik Urzędowy Wspólnot Europejskich
ECR	European Court Reports
EuZW	Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
JZ	JuristenZeitung
KPP	Kwartalnik Prawa Prywatnego
M. Praw.	Monitor Prawniczy
NJW	Neue Juristische Wochenschrift (Zeitschrift)
NP	Nowe Prawo
OSA	Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSNC	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
OSNCK	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izby Cywilna i Izba Karno
OSNCP	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych
OSNC-ZD	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna. Zbiór Dodatkowy
OSNKW	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karno i Wojskowa
OSP	Orzecznictwo Sądów Polskich
OSPika	Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
OTK-A	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego; zbiór urzędowy, Seria A
PiM	Prawo i Medycyna

PiP	Państwo i Prawo
PPH	Przegląd Prawa Handlowego
PS	Przegląd Sądowy
PUG	Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego
RPEiS	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
SC	Studia Cywilistyczne
St. Praw.	Studia Prawnicze
TPP	Transformacje Prawa Prywatnego
ZEuP	Zeitschrift für Europäisches Privatrecht
ZGS	Zeitschrift für das Gesamte
ZNSA	Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego
ZNUJ	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego
ZNUJ PWiOWI	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej (1974–2003)

Inne

BGH	Bundesgerichtshof (Federalny Trybunał Sprawiedliwości)
ETS	Europejski Trybunał Sprawiedliwości
SA	Sąd Apelacyjny
SN	Sąd Najwyższy
TK	Trybunał Konstytucyjny

Od Autora

Książka ta stanowi zmodyfikowaną i zaktualizowaną wersję rozprawy doktorskiej obronionej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego w 2012 roku. Pragnę gorąco podziękować mojemu promotorowi prof. M. Safjanowi za życzliwą opiekę, pomoc oraz długie i pouczające dyskusje w toku pracy nad przygotowaniem rozprawy doktorskiej. Składam także podziękowania prof. M. Kalińskiemu oraz prof. P. Machnikowskiemu, recenzentom rozprawy doktorskiej, i prof. A. Olejniczakowi, recenzentowi Wydawnictwa, za wnikliwe uwagi krytyczne, które starałem się uwzględnić przygotowując tekst do publikacji. Dziękuję mojemu współnikowi adwokatowi B. Krużewskiemu za cierpliwość oraz prof. W. Kocotowi za życzliwe mobilizowanie mnie do podzielenia się tą książką z Czytelnikami i jej opublikowania. W końcu dziękuję Ewie, bez której napisanie tej książki nie byłoby możliwe.

Uzasadnienie podjęcia problematyki

Problematyka szkody niemajątkowej oraz jej pieniężnej kompensacji stanowi jedno z bodajże najczęściej dyskutowanych zagadnień prawa cywilnego. Mam tutaj na myśli zarówno historyczną dyskusję dotyczącą zasadności kompensacji (co do zasady) za pomocą pieniędzy szkód niemajątkowych – zwanych właśnie ze względu na ich niekompensowalność szkodami idealnymi – jak i późniejsze rozważania dotyczące raczej zakresu, przesłanek czy podstaw odpowiedzialności za szkodę niemajątkową.

Jeśli chodzi o prawo polskie, to w dyskusji bezpośrednio poprzedzającej uchwalenie kodeksu cywilnego – ale również wcześniej – ścierały się poglądy zwolenników oraz przeciwników pieniężnej kompensacji szkód niemajątkowych¹. Przeciwno zadośćuczynieniu pieniężnemu za szkodę niemajątkową podnoszono, że instytucja ta, będąca w rzeczywistości karą za czyny godzące w interes osoby prywatnej, wyrosła z antycznego, a potem średniowiecznego procesu akuzacyjnego, gdzie poza kategorią przestępstw publicznych (*crimen publicum*) inne przestępstwa na osobie były wyrazem porachunku oraz zemsty, a ich ściganie należało do pokrzywdzonego². Karą za dokonane przestępstwo dochodzoną w postępowaniu akuzacyjnym były okup oraz główszczy-

¹ Jeśli chodzi o autorów opowiadających się przeciwko tej instytucji oraz wyrażających wątpliwości co do jej zgodności z zasadami współżycia społecznego, to zob. np.: S. Szer, *Kodeks rodzinny*, Demokratyczny Przegląd Prawniczy 1950, nr 3, s. 8; W. Warkałło, H. Zwolińska, *Odszkodowania i inne świadczenia wypadkowe*, Warszawa 1951, s. 108; 115–117; A. Wolter, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1955, s. 153–155. Podobne spory miały miejsce również w innych krajach – np. w prawie niemieckim podczas dyskusji poprzedzającej wejście w życie niemieckiego kodeksu cywilnego – będzie na ten temat mowa w rozdziale 1 tej pracy.

² Zob. np. Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową. Różwój i funkcja społeczna*, Poznań 1956, s. 29–42.

zna, płacone pokrzywdzonemu. Środki te stanowiły wyraz represji w stosunku do sprawcy, a więc karę cywilną, opartą na elemencie winy tego sprawcy³. Z kolei konstrukcja kary cywilnej, leżąca u podstaw zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę, miała być mało przekonująca, ponieważ w przypadku stanów faktycznych, których zaistnienie powoduje powstanie odpowiedzialności cywilnej za krzywdę moralną, powstawać miała także odpowiedzialność karna, co w dalszej kolejności miało stawiać pod znakiem zapytania dodatkowe stosowanie w tych przypadkach represji karnej⁴. Wywodzono, że społeczno-moralna wartość pieniężnego szacowania i rekompensowania ludzkiego cierpienia musi wywoływać poważne zastrzeżenia natury etycznej, a praktyki takie należy uznać za sprzeczne z zasadami współżycia społecznego⁵. Tym bardziej że trudności w ustaleniu wysokości poniesionej przez poszkodowanego szkody niemajątkowej związane z naturą tych trudno uchwytnych uszczerbków muszą prowadzić do znacznej arbitralności, a tym samym – braku pewności obrotu.

Z kolei zwolennicy pieniężnej kompensacji szkód niemajątkowych wskazywali, że czyn niedozwolony, ale także niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania mogą nie tylko godzić w sferę interesów majątkowych, ale także w równej mierze, niezależnie od szkody majątkowej, obrażać podstawowe interesy oraz prawa niemajątkowe, osobiste, wywołując u poszkodowanego intensywne cierpienia moralne⁶. Szkada wyrządzona uczuciom, przeżyciom psychicznym może i powinna być naprawiona tak, jak się naprawia szkodę wyrządzoną mieniu, a nawet w wyższym stopniu, ponieważ ludzkie uczucia mają dla większości osób szczególnie wysoką wartość⁷. Na skutek wyrządzenia krzywdy między sprawcą krzywdy a pokrzywdzonym powstaje pewna więź. Usunąć ją oraz unieważnić autorstwo sprawcy krzywdy może tylko czynna naprawa krzywdy. Dopóki to nie nastąpi, każde pojawienie się sprawcy krzywdy, a nawet samo pomyślenie o nim, potrafi odtworzyć w ofierze kondycję osoby skrzywdzonej. Relacja wyrządzenia krzywdy między

³ M. Wawilowa, *Zadośćuczynienie za krzywdę moralną w prawie polskim*, PiP 1954, z. 6, s. 1017.

⁴ *Ibidem*, s. 1018.

⁵ *Ibidem*, s. 1026.

⁶ J.J. Litaer, *O zadośćuczynieniu za krzywdy moralne ze stanowiska prawa polskiego*, Themis Polska 1913, nr 1, s. 74.

⁷ J. Namitkiewicz, *Kodeks zobowiązań. Komentarz dla praktyki*, t. 1, Część ogólna art. 1–293, Łódź 1949, s. 281.

krzywdzicielem a pokrzywdzonym polega bowiem na pewnym trwałym wewnętrznym samookreśleniu tych osób jako krzywdziciela oraz jego ofiary. Zniesienie tego samookreślenia nie wydaje się możliwe wyłącznie na skutek jednostronnych czynności pokrzywdzonego (jednostronnego postanowienia) – taki efekt da tylko zadośćuczynienie wyrządzonej krzywdzie przez sprawcę krzywdy⁸.

Podnoszono, że co prawda pieniądź nie jest ścisłym miernikiem ludzkich przeżyć, nie oznacza to jednak, że nie jest nim w ogóle. Wręcz przeciwnie, wywodzono, że pieniądź jest najdoskonalszym obecnie istniejącym miernikiem przeżyć psychicznych. Pieniądź, będąc bowiem miernikiem wartości, jest symbolem dóbr oraz usług, które można nabyć w celu zaspokojenia ludzkich potrzeb. Natomiast dobra lub usługi, które można nabyć za pieniądze, przekładają się na potrzeby ludzkie, dające się tłumaczyć na ludzkie zjawiska – przeżycia psychiczne. Za pieniądze można więc kupić wygodę, przyjemność, a czasem nawet zdrowie. Oznacza to, że w pewnym zakresie można nabywać zjawiska psychiczne o charakterze pozytywnym, będące ekwiwalentem zjawisk o charakterze negatywnym, a więc wszelkiego rodzaju krzywd oraz cierpień⁹. Bezsporne jest, że żadne pieniądze nie są w stanie usunąć negatywnych przeżyć poszkodowanego, polegających na odczuwaniu bólu fizycznego oraz psychicznego związanego z uszkodzeniem ciała lub wywołaniem rozstroju na zdrowiu. Jednak pieniądze mogą umożliwić poszkodowanemu nabycie dóbr lub usług, które dostarczą mu alternatywnych pozytywnych przeżyć psychicznych, a te pozwolą mu w pewnym zakresie zapomnieć o bólu oraz cierpieniach (negatywnych przeżyciach psychicznych)¹⁰. Pieniądź nie jest równoważnikiem cierpień

⁸ R. Piłat, *Krzywdy i zadośćuczynienie*, Warszawa 2003, s. 109.

⁹ A. Kędzierska, *Polemika*, PiP 1955, z. 2, s. 269.

¹⁰ Trudności w ustaleniu rozmiarów szkody występują także niejednokrotnie w przypadku uszczerbków majątkowych. W przypadku szkody majątkowej przyszanawana suma pieniężna również nie stanowi dokładnego ekwiwalentu doznanej szkody (mam tutaj na myśli względy natury faktycznej, a nie prawnej – w niektórych przypadkach prawo może nie nakładać na sprawcę obowiązku pokrycia poniesionej przez poszkodowanego szkody w pełnej wysokości). Suma pieniężna może być dokładnym ekwiwalentem doznanej szkody jedynie wówczas, gdy szkoda ma charakter czysto pieniężny (ktoś na skutek czynu niedozwolonego albo niewykonania lub nienależytego wykonania umowy nie uzyskał ściśle określonej sumy pieniężnej). W przypadku uszkodzenia rzeczy pojawia się wiele problemów, takich jak np. możliwości zastąpienia jednego przedmiotu drugim, naprawy uszkodzenia, *pretium singulare*, zmniejszenia się wartości handlowej naprawionego przedmiotu (*merkantiler Minderwert*). Wszystko to prowadzi niejednokrotnie do

moralnych, ale przy braku możliwego równoważnika daje przynajmniej pewne zadośćuczynienie – dzięki pieniądзом można pozyskać przyjemności, których doznawanie zmniejszy intensywność uczuć negatywnych, pozwoli o nich zapomnieć¹¹.

Jeśli brać więc pod uwagę to, że pieniądz jest zazwyczaj jedynym – choć niedoskonałym – środkiem złagodzenia cierpień poszkodowanego, zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową zdaje się instytucją pożądaną¹². Stąd podnoszono, że zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową, polegającą właśnie na bólu oraz cierpieniach powstałych na skutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, nie pozostaje w sprzeczności z zasadami współżycia społecznego czy godnością ludzką¹³. Także argument, jakoby wystarczająca była ochrona prawno-karna, nie jest przekonujący. Odpowiedzialność karna, będąca środkiem najdalej idącym i najbardziej drastycznym, powinna być bowiem traktowana jako środek wyjątkowy, ostateczny (*ultima ratio*). Ponadto ochrona prawno-karna, będąc najsilniejszą ochroną, jest jednocześnie ochroną najwęższą, a całe obszary przekroczeń słabszego stopnia pozostawione są wyłącznie reakcjom innych, mniej restryktywnych dziedzin prawa (prawa administracyjnego czy prawa cywilnego właśnie). W tym miejscu należy zwrócić uwagę na to, że zasadą prawno-karnej odpowiedzialności jest odpowiedzialność oparta na winie umyślnej sprawcy (jak wiadomo, odpowiedzialność karna za winę nieumyślną możliwa jest tylko w przypadkach przewidzianych *expressis verbis* w ustawie karnej – art. 8 k.k.). W prawie cywilnym odpowiedzialność cywilna może opierać się nie tylko na zasadzie winy, ale także na zasadzie ryzyka czy słuszności.

Możliwość kompensacji szkód niemajątkowych w pieniądzu została rozstrzygnięta na korzyść zadośćuczynienia w pierwotnym brzmieniu kodeksu cywilnego, w którym znalazły się przepisy przewidujące pieniężną kompensację uszczerbków niemajątkowych. Przepisy te były wyrazem kompromisu między ścierającymi się poglądami odnoszącymi się do takiej kompensacji. Zadośćuczynienie pieniężne zostało przewi-

braku pełnej ekwiwalentności między wyrządzoną szkodą a przyznanym odszkodowaniem.

¹¹ J.J. Litauer, *O zadośćuczynieniu za krzywdy moralne...*, s. 99; J. Namitkiewicz, *Kodeks zobowiązań...*, t. 1, s. 282.

¹² A. Kędzierska, *Polemika...*, s. 270.

¹³ A. Szpunar, *Materiały dyskusyjne do projektu kodeksu cywilnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 1955, s. 347.

dziane wyłącznie za naruszenie najważniejszych dóbr osobistych (o których mowa w art. 445 k.c.). W przypadku wszystkich dóbr osobistych można było natomiast żądać zasądzenia odpowiedniej sumy pieniężnej na cel społecznie pożyteczny, jednak żądanie to było ograniczone do przypadków umyślnego naruszenia dóbr osobistych oraz dodatkowo wyłączone zostało prawo poszkodowanego do wskazania instytucji, na której rzecz mogła zostać przyznana kwota pieniężna – beneficjentem mógł być wyłącznie Polski Czerwony Krzyż.

W rozdziale 1 tej książki bardziej szczegółowo został przedstawiony historyczny rozwój instytucji zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę w kodeksie cywilnym, w tym miejscu należy więc jedynie zwrócić uwagę, że proces ten wciąż jest daleki od zakończenia. Obecnie coraz szerzej dyskutowane jest między innymi zagadnienie pieniężnej kompensaty szkód niemajątkowych powstałych na skutek niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązań umownych¹⁴. Wydaje się, że problem ten ma znaczenie empiryczne w tym sensie, że przede wszystkim występuje z coraz większą intensywnością w praktyce w odniesieniu do umów, których przedmiotem jest dostarczenie wierzycielowi różnych wartości niemajątkowych. Coraz powszechniejsze zawieranie tych umów jest z kolei związane z postępującym rozwojem cywilizacyjnym oraz szeroko rozumianym humanizmem. Zagadnienie to pojawia się często na gruncie umów o podróż czy umów o udzielanie świadczeń medycznych, choć tematyka ta obejmuje wszystkie zobowiązania umowne (kwestią otwartą, która będzie również stanowiła przedmiot dalszych rozważań w tej pracy, jest natomiast to, czy w wypadku wszystkich umów zasadna byłaby taka kompensacja). Należy podkreślić, że mimo coraz większego znaczenia problematyki pieniężnej kompensacji uszczerbków niemajątkowych z umowy nie stanowiła ona do tej pory przedmiotu kompleksowego opracowania, co dodatkowo uzasadnia jej podjęcie w tej książce.

¹⁴ Na przykład podczas dorocznego posiedzenia Zgromadzenia Ogólnego Sędziów Sądu Najwyższego poświęconego Informacji o działalności Sądu Najwyższego w roku 2014, które to Zgromadzenie odbyło się dnia 28 maja 2015 r. Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego prof. dr hab. Małgorzata Gersdorf postulowała między innymi uregulowanie w kodeksie cywilnym roszczenia o zadośćuczynienie pieniężne w ramach odpowiedzialności kontraktowej za zmarnowany urlop i inne szkody niemajątkowe (<http://www.lex.pl/czytaj/-/artykul/prof-gersdorf-odpowiedzialnosc-za-zmarnowany-wypoczynek-potrzeba-zmian-w-kodeksie-cywilnym>).

Wyjaśnienie tematu książki oraz jej zakres

Przedmiotem tej książki jest odszkodowanie za szkodę niemajątkową w ramach odpowiedzialności kontraktowej. W pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na to, że ustawodawca w stosunku do pieniężnej kompensacji krzywdy posługuje się pojęciem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę (np. zgodnie z art. 448 k.c. „sąd może przyznać temu, czyje dobro zostało naruszone, odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę”). Analiza terminologii stosowanej przez ustawodawcę zdaje się prowadzić do wniosku, że pojęcie zadośćuczynienia pieniężnego w kodeksie cywilnym ograniczone jest do pieniężnej kompensacji szczególnych postaci szkód niemajątkowych, a mianowicie krzywd, które powstają w rezultacie naruszenia dóbr osobistych oraz – od niedawna – praw pacjenta. Z kolei dobra osobiste w tym ujęciu są najważniejszymi dobrami o charakterze niemajątkowym i dlatego zasługują na ochronę w powszechnym reżimie odpowiedzialności, którym jest reżim deliktowy. Zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę także w ramach odpowiedzialności kontraktowej (a więc obok ewentualnej odpowiedzialności deliktowej) stanowi przedmiot analizy w dalszej części tej książki (tym bardziej że orzecznictwo dopuszcza zadośćuczynienie za doznaną krzywdę powstałą w rezultacie naruszenia praw pacjenta także w reżimie kontraktowym).

Jednak zadośćuczynienie pieniężne za doznaną krzywdę nie wyczerpuje całości problematyki poruszanej w tej książce. Jej przedmiotem jest także pieniężna kompensacja, tym razem przede wszystkim w ramach reżimu kontraktowego, szkód niemajątkowych powstałych na skutek naruszenia – innych niż dobra osobiste i prawa pacjenta – interesów niemajątkowych poszkodowanego, których prawna relewancja nie wynika z ustawy (dobra osobiste wymienione w art. 23 k.c., prawa pacjenta) lub panujących przekonaniach społecznych (dobra osobiste niewymienione w art. 23 k.c., ale uznane w orzecznictwie), a właśnie z treści zobowiązania. Wydaje się, że ze względu na związek pojęcia zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę przede wszystkim z naruszeniem dóbr osobistych i praw pacjenta poszkodowanego oraz szczególne zasady dotyczące zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę, stosowanie tego terminu do pieniężnej kompensacji szkody niemajątkowej powstałej na skutek naruszenia innych dóbr o charakterze niemajątkowym niż dobra osobiste i prawa pacjenta może być mylące. Dlatego tytuł tej książki zawiera sformułowanie „odszkodowanie

za szkodę niemajątkową”. Taki zabieg jest uzasadniony, ponieważ w moim przekonaniu pojęcie odszkodowania ma charakter „zbiorczy” oraz obejmuje swym zakresem zarówno odszkodowania za szkodę majątkową, jak i wszelkie odszkodowania za szkodę niemajątkową, w tym zadośćuczynienie za krzywdę.

Na końcu w tej książce poddałem analizie odszkodowanie za szkodę niemajątkową w ramach reżimu *ex contractu*. Taką koncepcję zakresu przedmiotowego tej pracy uzasadniają dwa argumenty. Majątkowa kompensacja krzywd powstałych na skutek zdarzeń, które mogą być kwalifikowane jako czyny niedozwolone, nie wzbudza takich zastrzeżeń oraz jest dobrze rozpoznana w doktrynie i orzecznictwie. Sytuacja wygląda zgoła odmiennie w przypadku kontraktowej, majątkowej odpowiedzialności za naruszenie dóbr osobistych, ponieważ wywołuje ona zastrzeżenia w doktrynie i jest w gruncie rzeczy odrzucana w orzecznictwie. Dodatkowo, wyłącznie w ramach reżimu kontraktowego, aktualne staje się pytanie o dopuszczalność pieniężnej kompensacji uszczerbków niemajątkowych powstałych na skutek naruszenia interesów niemajątkowych, które co prawda nie są dobrami osobistymi, ale jednocześnie strony w treści umowy przydały tym interesom przymiot prawnej relewancji.

Takie wyznaczenie granic tej książki mogłoby sugerować, że nie będzie w niej w ogóle analizowana odpowiedzialność deliktowa. Wniosek ten nie jest jednak zasadny, ponieważ, po pierwsze, przepisy przewidujące zadośćuczynienie za krzywdę powstałą na skutek naruszenia dobra osobistego umieszczone zostały przez ustawodawcę wśród przepisów traktujących o czynach niedozwolonych. Analizując więc, czy możliwa jest pieniężna kompensacja szkody niemajątkowej w ramach odpowiedzialności kontraktowej, niezbędne jest odwoływanie się do pewnych konstrukcji reżimu deliktowego, które zdają się być immanentnie powiązane z majątkową ochroną dóbr osobistych (np. osobiste prawa podmiotowe bezwzględne wyznaczające granice prawnego oraz bezprawnego naruszenia dóbr osobistych). Po drugie, jako jedną z opcji pieniężnej kompensacji szkody niemajątkowej z umowy wskazuje się możliwość posługiwania się – jeśli chodzi o ten uszczerbek – reżimem deliktowym w ramach instytucji zbiegu kontraktowych oraz deliktowych roszczeń odszkodowawczych. Konsekwentnie w tej książce analizie podlegać będą także szczególne regulacje dotyczące odpowiedzialności deliktowej. W polskim prawie cywilnym, w odróżnieniu na przykład od regulacji francuskiej, reżim kontraktowy dotyczy zobowią-

zań ze wszelkich źródeł (ustawa, czynność prawna jednostronna i dwustronna, bezpodstawne wzbogacenie i inne), a nie jedynie zobowiązań umownych. Mimo to problematyka opisywana w tej książce jest szczególnie istotna przede wszystkim w odniesieniu do zobowiązań umownych. To bowiem w przypadku tych zobowiązań strony mogą postanowić, że celem danej umowy jest wyłącznie lub co najmniej w przeważającym stopniu zaspokojenie interesów niemajątkowych dłużnika. To właśnie w takich sytuacjach ewentualna kompensacja uszczerbków niemajątkowych jest szczególnie pożądana i to właśnie te stany faktyczne będą analizowane w tej pracy.

Zakres tej książki został ograniczony do zagadnień cywilnoprawnych. Jej przedmiotem nie jest bowiem wyłącznie pieniężna kompensacja szkody niemajątkowej, ale dodatkowo szczególna podstawa odpowiedzialności za niemajątkowy uszczerbek – odpowiedzialność kontraktowa, która jest z kolei domeną prawa cywilnego. Analizie została poddana krzywda powstała na skutek naruszenia praw pacjenta, a także szkoda niemajątkowa powstała na skutek niewykonania bądź nienależytego wykonania umowy o podróż. Mimo że kwestie te uregulowane są w ustawach szczególnych – odpowiednio w ustawie o ochronie praw pacjenta (wcześniej ustawie o zakładach opieki zdrowotnej) oraz w ustawie o usługach turystycznych, szczątkowość tych regulacji oraz bezpośrednio odesłania do kodeksu cywilnego uzasadniają wniosek, że mamy tutaj do czynienia z zagadnieniami cywilnoprawnymi.

W związku z tym, że analizie poddałem różne sposoby takiej kompensacji, które proponowane były w piśmiennictwie oraz orzecznictwie. Ta praca, analizując z perspektywy jej przedmiotu różne instytucje prawne, ma charakter przekrojowy (analizuje wiele instytucji prawnych, takich jak np. zakres pojęcia szkody, kara umowna, zbieg roszczeń czy inne modyfikacje długu odszkodowawczego). Z natury rzeczy analiza została podporządkowana przedmiotowi pracy, a uwagi natury ogólnej, których nie można było uniknąć, zostały ograniczone do niezbędnego, koniecznego dla dalszych rozważań minimum. Stan prawny został przedstawiony w tej pracy na dzień 7 lipca 2015 r.

Rozdział 1

Pieniężne naprawienie szkody niemajątkowej w perspektywie historycznej i komparatystycznej

1.1. Uwagi ogólne

Ze względu na przedmiot tej książki rozważania historyczne zostaną ograniczone do zagadnień dotyczących szkody niemajątkowej oraz możliwości jej kompensacji, ze szczególnym uwzględnieniem możliwości oraz zasad kompensacji tego rodzaju uszczerbków w ramach odpowiedzialności *ex contractu*.

Zadośćuczynienie pieniężne, a więc przewidziany w kodeksie cywilnym środek pieniężnego wynagrodzenia krzywdy, wywodzi się z kary cywilnej, która miała zaspokoić uczucie zemsty poszkodowanego przez przyznanie mu w zakresie majątkowym prawa do zastosowania represji w stosunku do sprawcy¹. Jednak w dalszej ewolucji zadośćuczynienie nabrało przede wszystkim charakteru kompensacyjnego, a więc jego zadaniem jest wyrównanie poszkodowanemu, w granicach możliwości, również tej szkody, która pozbawiona jest charakteru majątkowego. Przy tym, jak wskazuje się w piśmiennictwie, ujęcie zadośćuczynienia jako formy kompensaty poniesionej przez poszkodowanego krzywdy, a nie wymierzonej przeciwko sprawcy kary prywatnej, ma doniosłe znaczenie nie tylko teoretyczne, ponieważ w przypadku potraktowania zadośćuczynienia jako kary prywatnej, wątpliwe zdaje się nakładanie obowiązku zadośćuczynienia pieniężnego w braku winy sprawcy (np. jeśli sprawca odpowiada na zasadzie ryzyka)².

¹ Zob. przede wszystkim Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową. Rozwój i funkcja społeczna*, Poznań 1956, s. 183 i n.

² S. Garlicki, *Odpowiedzialność cywilna za nieszczęśliwe wypadki*, Warszawa 1971, s. 461.

1.2. Zakres naprawienia szkody w kodeksie zobowiązań, ze szczególnym uwzględnieniem krzywdy moralnej

Przepisy obowiązujące na ziemiach polskich przed wejściem w życie kodeksu zobowiązań w różny sposób regulowały zagadnienie zadośćuczynienia za krzywdę moralną i w niektórych tylko przypadkach przyznawały prawo do tego roszczenia (por. np. art. 1382 kodeksu Napoleona, art. 667 w zw. z art. 670 tomu X, części I Zводу Praw, § 1322 austriackiego kodeksu cywilnego oraz § 847 i 1300 niemieckiego kodeksu cywilnego)³. W kodeksie zobowiązań⁴ zakres obowiązku odszkodowawczego został uregulowany w dwóch osobnych częściach, a mianowicie w oddziale 6 zatytułowanym „Odszkodowanie w ogólności” oraz oddziale 7 zatytułowanym „Odszkodowanie za uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia, za pozbawienie życia, pozbawienie wolności i obrazę czci”. Oba te oddziały znajdują się w rozdziale IV kodeksu zobowiązań, dotyczącym „Czynów niedozwolonych”, który był częścią działu II zatytułowanego „Powstanie zobowiązań z innych źródeł”, wchodzącego w skład tytułu II „Powstanie zobowiązań”. Analiza postanowień kodeksu zobowiązań pozwala stwierdzić, że kodeks ten przeciwstawiał szkodę jako uszczerbek majątkowy krzywdzie moralnej jako uszczerbkowi niemajątkowemu⁵. Podczas gdy za szkodę należało się odszkodowanie, doznanie krzywdy moralnej uzasadniało pieniężne zadośćuczynienie i to wyłącznie w szczególnych przypadkach przewidzianych w ustawie⁶.

Ten podział terminologiczny nie został konsekwentnie przeprowadzony w innych przepisach kodeksu zobowiązań i tak na przykład

³ M. Wawilowa, *Zadośćuczynienie za krzywdę moralną w prawie polskim*, PiP 1954, z. 6, s. 1024.

⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r., Dz. U. Nr 82, poz. 598.

⁵ J. Namitkiewicz, *Kodeks zobowiązań. Komentarz dla praktyki*, t. 1, Łódź 1949, s. 285; L. Domański, *Instytucje kodeksu zobowiązań. Komentarz teoretyczno-praktyczny. Część ogólna*, Warszawa 1936, s. 666.

⁶ „Konsekwentnie też k.z. używa terminu: zadośćuczynienie za krzywdę moralną, aby je odróżnić od właściwego odszkodowania, które się zawsze należy” (R. Longchamps de Berier, *Zobowiązania*, Poznań 1948, s. 290).

w art. 167 k.z.⁷, który odnosi się także do zadośćuczynienia, mowa jest o prawach do odszkodowania, a przepisy dotyczące zadośćuczynienia zostały umieszczone w oddziałach kodeksu zobowiązań zatytułowanych „Odszkodowanie w ogólności” i „Odszkodowanie za uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia, za pozbawienie życia, pozbawienie wolności i obrazę czci”. Pozwalało to uznawać, że w ogólnym pojęciu szkody mieści się zarówno uszczerbek majątkowy, jak i niemajątkowy. Przykładowo w wyroku z dnia 7 września 1938 r.⁸ Sąd Najwyższy stwierdził, że „szkodę stanowi w rozumieniu art. 134 i nast. k.z. wszelki uszczerbek majątkowy i niemajątkowy dotyczący osobę bez prawnego uzasadnienia”.

Kodeks zobowiązań, określając w art. 157 zakres obowiązku naprawienia szkody, stanowiąc, że odszkodowanie obejmuje stratę, którą poszkodowany poniósł, i korzyść, której mógł się spodziewać, gdyby mu szkody nie wyrządzono (§ 1). Wskazywał także, że zobowiązany do odszkodowania odpowiada tylko za normalne następstwa działania lub zaniechania, które spowodowało szkodę (§ 2)⁹. W § 3 trzecim tego przepisu znalazło się postanowienie odgrywające podstawową rolę z perspektywy tej książki, a mianowicie: „w przypadkach, przez ustawę przewidzianych, można żądać, niezależnie od naprawienia szkody majątkowej, zadośćuczynienia za krzywdę moralną”. Na gruncie kodeksu zobowiązań przyjęto więc wprost zasadę dopuszczalności zadość-

⁷ „Praw do odszkodowania, w oddziale niniejszym przewidzianych, nie można ustępować osobom trzecim, z wyjątkiem należności umowne lub prawomocnym wyrokiem przyznanych i to jedynie już wymagalnych”.

⁸ III C 1552/37, OSP 1938, z. 600.

⁹ Zasada pełnego odszkodowania nie była sformułowana w kodeksie zobowiązań w sposób konsekwentny. Z jednej strony została ona sformułowana w art. 157 § 1 k.z. w sposób kategoryczny, ponieważ nieprzewidujący wyjątków. Poszkodowanemu miało się więc należeć pełne odszkodowanie, bez względu na stopień winy osoby ponoszącej odpowiedzialność. Z drugiej jednak strony szeroko dopuszczono możliwość miarkowania odszkodowania, ponieważ art. 158 k.z. przewidywał, że „wysokość odszkodowania będzie ustalona z uwzględnieniem wszelkich zachodzących okoliczności”. Uzasadniony jest więc wniosek, że na gruncie kodeksu zobowiązań wyraźnie rozdzielono, po pierwsze, ustalenie rozmiarów szkody prawnie relewantnej oraz, po drugie, ustalenie wysokości odszkodowania. W konsekwencji takiej regulacji zasada pełnego odszkodowania traciła stopniowo swe realne znaczenie na gruncie dawnego prawa (A. Szpunar, *Odszkodowanie za szkodę majątkową. Szkoda na mieniu i osobie*, Bydgoszcz 1999, s. 54–55).

Marcin Ciemiński – doktor nauk prawnych; adwokat; autor publikacji z zakresu prawa cywilnego oraz procedury cywilnej, ma bogate doświadczenie w postępowaniach sądowych dotyczących między innymi odpowiedzialności odszkodowawczej oraz szkód na osobie.

■ Książka zawiera omówienie doniosłej i budzącej liczne wątpliwości o charakterze teoretycznym i praktycznym problematyki kompensowania szkód niemajątkowych w ramach odpowiedzialności kontraktowej. Autor prezentuje między innymi sposoby pieniężnej kompensacji szkód niemajątkowych w ramach odpowiedzialności kontraktowej oraz wnioski *de lege ferenda* w odniesieniu do optymalnego uregulowania tego zagadnienia w przyszłości. Ponadto zwraca uwagę na zagadnienia z zakresu ogólnego prawa cywilnego, takie jak: szkoda, kara umowna, zbieg deliktowych i kontraktowych roszczeń odszkodowawczych, odpowiedzialność za naruszenie praw pacjenta czy odpowiedzialność za utraconą przyjemność z podróży.

■ Publikacja przeznaczona jest dla radców prawnych, adwokatów, sędziów, a także aplikantów tych zawodów oraz pracowników naukowych. Może stanowić cenną lekturę dla wszystkich osób zainteresowanych problematyką odszkodowania za szkodę niemajątkową.

„(...) recenzowane dzieło zawiera dojrzałą analizę tematu ujętego w tytule i spełnia postulaty kierowane pod adresem tych publikacji, które mają służyć nie tylko jako monografie akademickie, ale również pomagać praktykom, podmiotom świadczącym usługi prawne czy organom stosującym prawo, wyjaśniając szereg problemów teoretycznych. Autor podjął się ambitnego zadania rozpracowania trudnego zagadnienia, a rezultat jego pracy badawczej – opiniowane dzieło – jest dojrzałym głosem w bardzo ważnej dyskusji o granicach zastosowania reżimu kontraktowego odpowiedzialności odszkodowawczej. Analizy Autora mogą być przydatne w obecnie prowadzonych pracach nad nowym kodeksem cywilnym”.

Prof. dr hab. Adam Olejniczak

ISSN 1897-4392
ISBN 978-83-264-8289-2

9 788326 482892

Cena 119 zł
(w tym 5% VAT)

Zamówienia:

infolinia 801 04 45 45, fax 22 535 80 01
zamowienia.książki@wolterskluwer.pl
www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

9788326482892 MO1 P01